

Renesansowe toposy – Fortuna

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Prezentacja multimedialna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław 1971, s. 554.
- Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław 1971, s. 553.
- Źródło: Mikołaj Rej, *Occasio to jest trefunek*, [w:] tegoż, *Żwierzyniec. 1562*, Kraków 1895, s. 218.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń I 9*, [w:] tegoż, *Pieśni*, oprac. L. Szczerbicka-Ślęk, Wrocław 2008, s. 24–26.
- Źródło: Mikołaj Rej, *Żwierciadło*, t. 2, Kraków 1914, s. 260.
- Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego*, oprac. W. Kuraszkiewicz, H. Kapetuś, Wrocław 1971, s. 442.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Tren 16*, [w:] tegoż, *Treny*, Wrocław 1997, s. 36.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń II 3*, [w:] tegoż, *Pieśni*, Wrocław 2008, s. 67–68.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Do fraszek (Fraszka III 29)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008, s. 134.

- Źródło: Jan Kochanowski, *Na frasowane (Fraszka I 85)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008, s. 42.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Na Fortunę (Fraszka I 86)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Tren 17*, [w:] tegoż, *Treny*, Wrocław 1997.
- Źródło: Jan Kochanowski, *Na poduszkę (Fraszka I 41)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008, s. 22.
- Źródło: Mikołaj Rej, *Żywot człowieka poczciwego*, t. 1, Warszawa 1903, s. 77–79.
- Źródło: Julian Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Tom 1. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1960, s. 161–163.
- Źródło: Jacek Sokolski, *Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996, s. 93–97.
- Źródło: Jacek Sokolski, *Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996, s. 11–14.

Renesansowe topoty – Fortuna

Dosso Dossi, *Alegoria Fortuny*, ok. 1530
Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

W języku polskim istnieje wiele powiedzeń i przysłów dotyczących fortuny: można ją zyskać lub stracić, można postąpić niefortunnie, mówi się też, że Fortuna jest ślepa i toczy się kołem. Wielość takich sentencji świadczy o tym, jak bardzo ważny w kulturze jest wywodzący się z antyku motyw Fortuny. Często odwoływali się do niego również twórcy renesansowi, i to nie tylko dlatego, że chętnie nawiązywali do starożytności – topos Fortuny pozwalał wyjaśniać czytelnikom, jak pisarze renesansu postrzegają życie ludzkie.

Twoje cele

- Wyjaśnisz, czym jest topos Fortuny.
- Omówisz ujęcia toposu Fortuny w wybranych utworach Reja i Kochanowskiego.
- Podasz symbolikę atrybutów Fortuny.

Przeczytaj

Topos Fortuny

Antyk grecko-rzymski to jeden z głównych filarów kultury światowej. Był on też źródłem inspiracji dla twórców renesansowych, co poświadczają m.in. obecne w ich dziełach nawiązania do motywów wywodzących się ze starożytnej sztuki, literatury i filozofii. Do szczególnie często przywoływanych należy [topos](#) Fortuny, wykorzystywany m.in. w utworach podejmujących tematykę filozoficzną i opisujących zalecany lub krytykowany model życia. O tym, jaką postawę przyjąć wobec Fortuny postrzeganej jako uosobienie siły, która jest przewrotna i w bezlitosny sposób bawi się człowiekiem, pouczali zarówno zwolennicy [stoicyzmu](#), jak i ci twórcy, którzy zalecali ideały [epikurejskie](#). Topos Fortuny wykorzystywano też przy okazji rozważań na temat wolnej woli czy podlegania człowieka takim siłom jak [fatum](#).

Fortuna a Opatrzność

” Jacek Sokolski

Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich

Mało było pojęć, którymi w dawnym piśmiennictwie posługiwano się równie chętnie w rozważaniach nad istotą kondycji ludzkiej, jak pojęciem fortuny. Wpływ na bieg życia ludzkiego przypisywano również innym czynnikom, oczywiście przede wszystkim Bogu, ale także na przykład miłości czy

Hans Sebald Beham, *Fortuna*, 1541. Zwróć uwagę na atrybuty przedstawionej postaci: koło i trzcinę.

Źródło: domena publiczna.

fatum, Fortunie jednak jako personifikacji samej przypadkowej zmienności, należy przyznać pod tym względem miejsce szczególne. [...]

Z niewiele znaczącej bogini opiekującej się kobietą w połogu miała z czasem Fortuna przekształcić we wszechwładną szafarkę dobrych i złych losów. Przeobrażeniom tym towarzyszyło stopniowe przejmowanie cech i atrybutów

greckiej Tyche [...]. Duży wpływ miało na to niezwykle powodzenie niektórych wybitnych jednostek (takich jak choćby Aleksander Wielki), ich zawrotne kariery zakończone niekiedy gwałtownym i nieprzewidzianym upadkiem. Zakres władzy przypisywanej przez starożytnych Tyche-Fortunie był bardzo szeroki i obejmował wszystkie właściwe dziedziny ludzkiego życia; Fortunie podlegali nawet sami bogowie. Jednak mimo że potęga bogini wzrastała w sposób tak wyraźny, miejsce zajmowane przez nią w tradycyjnie utrwalonej hierarchii bóstw nie ulegało zasadniczej zmianie i nigdy nie wymieniano jej pośród dwunastki najbardziej poważanych mieszkańców Olimpu. [...] Tę zastanawiającą sprzeczność między potęgą Fortuny a jej poślednim miejscem w świecie bogów szczególnie mocno podkreślali pisarze chrześcijańscy, czyniąc z niej argument przeciw wyznawcom ślepego losu. Przykładów takiego rozumowania dostarcza choćby św. Augustyn:

„W każdym razie, jakem powiedział, sama tylko Fortuna – zdaniem tych, którzy przypisują jej największe znaczenie – jest panią wszystkiego i raczej wedle swego widzimisię aniżeli wedle sprawiedliwości używa wszystkim bytom rozgłosu lub pogrąża je w zapomnieniu. Jeżeli nawet w stosunku do bogów miała ona moc taką, [...] to powinna była zająć wśród bóstw szczególnie wybitne miejsce, skoro wobec tych samych bóstw sprawuje tak wybitną władzę.

A jeżeli tam się dostać nie mogła, to czyż wypada myśleć coś innego niż to, że sama Fortuna miała przeciwną fortunę? Jest tedy swoim własnym wrogiem, jeżeli dając sławę innym, nie dała jej sobie samej”.

[...]

Samo pojęcie fortuny zostało więc poddane krytyce już przez pierwszych pisarzy chrześcijańskich, pozostawało ono bowiem w całkowitej sprzeczności z nową formacją światopoglądową, którą pisarze ci reprezentowali. [...] Augustyn, który w swoich pismach poświęcił temu problemowi szczególnie dużo miejsca, w sposób zupełnie świadomy prowadził walkę z pewnym typem popularnej filozofii życiowej [...]. Bardzo charakterystyczną wypowiedź dotyczącą dialogu [*Przeciw Akademikom*](#) znajdujemy w *Sprostowaniach*:

„Jednak w tych trzech księgach nie podoba się mi się, iż tylokrotnie używałem nazwy »los«. [...] Wprawdzie tak napisałem, jednak przykro mi, że w taki sposób określiłem tam los, skoro widzę, iż ludzie mają ten okropny zwyczaj, że kiedy powinno się powiedzieć: Bóg tak chciał – powiadają: tak chciał los”.

Oczywiście, chrześcijanie również dostrzegali nietrwałość ludzkiego szczęścia, a także fakt, iż nieszczęścia spotykają zarówno dobrych i złych. Ale ze skojarzenia ze sobą tych dwóch spostrzeżeń nie wyciągali wniosku, że dobry lub zły los spotykający człowieka jest dziełem przypadku. W historii Starego i Nowego Testamentu przypadek nie odgrywa właściwie żadnej roli. Wszystko dzieje się tu zgodnie z wolą Bożą

Źródło: Jacek Sokolski, *Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996, s. 11–14.

Fortuna – Okazja

” Jacek Sokolski

Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich

Fortuny nie kojarzono wyłącznie z grecką boginią sprawiedliwości, czyli Tyche. „Już średniowiecze, a może nawet późny antyk, do pewnego stopnia utożsamiał ze sobą dwa bóstwa: Fortunę i [Occasio](#). Utożsamienie to było tak widoczne, że niektórzy badacze mówią dziś nawet po prostu o Fortunie-Occasio.

Nie ulega wątpliwości, że z tej pary Fortuna była bóstwem dawniejszym, chociaż nie od razu stała się ona boginią losu i powodzenia. Początkowo [...] należała ona do grupy bóstw opiekujących się porodem. Dopiero później, zwłaszcza od momentu utożsamienia się z grecką Tyche stała się Fortuna bóstwem bardziej „filozoficznym” czy abstrakcyjnym. Podobnym bóstwem była Occasio, bogini sprzyjającego czasu, której greckim odpowiednikiem był [Kairos](#). [...]

Ostateczny kształt, w jakim Occasio występuje w literaturze szesnastego i siedemnastego wieku, nadał [...] późnorzymski poeta

[Auzoniusz](#), w nawiązującym zresztą wyraźnie do wiersza [Poseidiposa](#) epigramie [In simulacrum Occasionis et Poenitentiae](#) [...]. Auzoniusz przedstawia Occasio stojącą na kole, czy raczej kółku [...]. Tak też wyobrazić sobie będą tę boginię wszyscy niemal autorzy epok późniejszych. Nawet w zbiorze [Alciatego](#) [...] oglądamy Occasio stojącą na kole leżącym na falach morza. Nie trzeba chyba podkreślać, jak bardzo taki wizerunek zbliża ją do przedstawień Fortuny. [...] W samej idei fortuny przejawia się przekonanie o nietrwałości ziemskiego szczęścia, kult Occasio był tylko konsekwencją tego przekonania, zawierającą w sobie wyraźne wskazanie: „chwytaj dzień”.

Źródło: Jacek Sokolski, *Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996, s. 93–97.

Fortuna w powiedzeniach i przysłowiac

” Julian Krzyżanowski

Mądrej głowie dość dwie słowie. Tom 1. Trzycenturie przysłów polskich

Posługujemy się dzisiaj powszechnie zwrotami w rodzaju „ślepy los”, „ślepy przypadek”, „ślepy traf”.

Przykłady są tu tak pospolite, iż w każdym słowniku znaleźć je można. Mają one wskutek tego swe odpowiedniki w świecie przysłów [...]. Różnorodność ta pochodzi stąd, iż dawna polszczyzna pojęcie „losu” czy „przypadku” wyrażała rzeczownikami bądź

Antyczne wyobrażenie Fortuny z rogami obfitości.

Źródło: dostępny w internecie: Wikipedia, licencja: CC BY-SA 3.0.

zapożyczonymi z łaciny w ich brzmieniu oryginalnym, jak „Fortuna” lub „Okazja”, bądź z niej przełożonymi, jak na »okazji« oparta „Pogoda”, bądź przejętymi z innych języków, jak zapomniany dzisiaj „[Trefunek](#)” lub wreszcie „Los”, przy czym obydwie te wyrazy wywodzą się z niemieckiego.

Wyrazom łacińskim towarzyszyły zwykle wyobrażenia plastyczne, uzmysławiające i udostępniające ich treść pojęciową [...]. Przykładem może tu być [Rej](#) *Żwierciadło*, gdzie już na kartach początkowych *Żywota człowieka poóciwego*, jako ilustrację do rozdziału „Jako cnota z rozumem i fortuna roznemi gościńcy chodzą”, na tle otoczonej górami zatoki morskiej widzimy dwie postaci w koronach na głowie, uczonego króla (Rozum) i jego towarzyszkę (Cnotę); za nimi w głębi kroczy wsparta na kole młoda kobieta z długimi włosami i przepaską na oczach; jedną ręką podtrzymuje koło, w drugiej ma torebkę, z której wysypuje na ziemię monety, skwapliwie zbierane przez trzech idących za nią ludzi. Torebka ta to znany z naszego przysłowia „mieszek Fortunatów”. I koło, jedno zamiast dwu, i zawiązane oczy są symbolami chwiejności, niestałości, przypadkowości względów, którymi Fortuna darzy swych chwilowych wybrańców.

W krainie przysłów odpowiednikami wyobrażeń ukazanych na ilustracji są: „Fortuna kołem się toczy”, co rozwinięto w dwuwiersz: „Fortuna kołem sie toczy, Jednemu wstecz, drugiemu w oczy” lub „Fortuna toczy się kołem, Kto dziś górą, jutro dołem” [...]. Źródłem w obydwu wypadkach jest łacińskie *Fortunae rota*. [...] Drugą cechą Fortuny wskazuje przysłowie: „Fortuna, choć ślepa, przecie ludźmi kieruje” [...] Ponieważ zaś już u schyłku średniowiecza stawiano u nas znak równości między wyrazami „Fortuna-Szczęście” [...] nie dziwią

przysłowia [...]: „Szczęście kołem się toczy” oraz „Szczęście ślepe”. Po łacinie brzmi to *Fortuna caeca est*.

[...] Czytamy jeszcze: „Łapaj fortunę z przodu, z tyłu nie masz za co”, [...] „Pogoda była z tyłu łyśa, z przodu ją brać trzeba» oraz „Okazja z tyłu łyśa, z przodu ją brać trzeba”. Wszystkie te trzy wypadki znane są czytelnikom Reja i Kochanowskiego i dzięki temu doczekały się poprawnego wyjaśnienia. Rej mianowicie w *Żwierzyńcu* ma epigram pt. *Occasio to jest trefunk*, zaczynający się tak oto:

Okkazyją podobno trefunkiem może zwać.

Tę z tyłu obłyśiałą kazali malować [...].

Źródło epigramu Reja [T. Sinko](#) odnalazł w [Antologii greckiej](#)[...].

Czytamy tam wierszyk poety aleksandryjskiego Posejdipposa o posągu Kajrosa, dziele znakomitego rzeźbiarza Lizyppa. Zapytany o swe emblematy Kajros (po łacinie zwany Occasio, Stosowną chwilą, co u nas oddawano wyrazami „Pogoda” lub „Przygoda”) wyjaśnia swą łyśinę słowy: „Bo kogo na swych nogach raz wyminę, ten mię z tyłu nie złapie, choćby pragnął bardzo”.

Źródło: Julian Krzyżanowski, *Mądrzej głowie dość dwie słowie. Tom 1. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1960, s. 161-163.

Słownik

epikureizm

prąd filozoficzno-etyczny zapoczątkowany przez Epikura (w 306 r. p.n.e. założył szkołę w Atenach, zwaną ogrodem Epikura); w myśl tej doktryny w życiu powinno się zaspokajać tylko naturalne, niezbędne do życia potrzeby i tylko z nich czerpać przyjemność (tzw. hedonizm umiarkowany); według Epikura życie kończy się na ziemi, dlatego należy wyzbyć się lęków przed śmiercią oraz unikać cierpienia

fatum

siła wyznaczająca bieg wydarzeń, los (zazwyczaj zły)

Occasio

rzymska bogini sprzyjającego czasu; ukazywano ją jako kobietę stojącą na kuli i mającą wygolony tył głowy

personifikacja

(łac. *persona* – osoba = *facio* – czynię) środek stylistyczny polegający na przypisywaniu przedmiotom, zjawiskom, pojęciom abstrakcyjnym cech ludzkich; też: przedstawianie w postaci ludzkiej pojęć, zjawisk przyrody itp.

stoicyzm

(gr. *he stoa he poikile*) postawa życiowa i intelektualna rozpowszechniona przez szkołę stoików, którą założył Zenon z Kition; celem postawy stoickiej jest życie zgodne z cnotą, pojmowaną jako harmonia rozumnych działań człowieka, opartych na porządku racjonalnej natury; cechuje ją stała samoświadomość i odczuwanie siebie jako części kosmosu, spokój wewnętrzny, opanowanie emocji, kierowanie się rozumem; nazwa nurtu pochodzi od greckiego określenia „brama malowana”

topos

(gr. *tópos koinós*, łac. *locus communis* – miejsce wspólne) powtarzający się motyw, występujący w obrębie literatury i sztuki zbudowany na fundamencie dwu wielkich tradycji śródziemnomorskich: antycznej i biblijno-chrześcijańskiej. Wskazuje na jedność, ciągłość kulturową danego kontynentu czy na istnienie pierwotnych wzorców myślenia człowieka. Topos budowany jest na zasadzie obrazu mającego na celu opis jakiejś sytuacji (topos tonącego okrętu w *Kazaniach* Skargi)

Prezentacja multimedialna

Polecenie 1

Wylicz atrybuty, z jakimi przedstawiano Fortunę oraz wyjaśnij symboliczne znaczenie tych atrybutów.

Polecenie 2

Opisz różne sposoby ujmowania motywu koła Fortuny.

Kliknij, aby uruchomić w trybie pełnoekranowym.

Źródło: Kevin Graham, *Until Valhalla*, licencja: Artist.io (muzyka)

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Teksty do ćwiczeń

” Mikołaj Rej

Żywot człowieka poczciwego

Abowiem patrzaj, jako cnota, rozum a fortuna daleko różnemi gościńcy od siebie ciągną, także im też różnego starania i różnych gospód potrzeba. Bo fortuny trzeba żeglarzowi, oraczowi, furmanowi, także i każdemu rzemieśnikowi, kto się ją para albo kto jej szuka. Ale człowiek umysłu wielkiego, który sobie przypadki ty fortuny lekce waży, bo ty za cnotą a za rozumem skakać muszą, jedno iż puści na rzeczy rozważne, na rzeczy sobie na potem i ojczyźnie swej potrzebne, a z czasem przypadłe, a z daleka jako orzeł z góry wszystko, co się ku czemu ściąga, przepatruje, już on mało sobie tych drobnych wypadków od świata i od fortuny waży, a mało się na to rozmyśla. Już się jedno o to stara, jakoby nie jedno sobie, ale wszystkim wedle stanu każdego godnym a potrzebnym mógł być. [...]

Bo już takiemu, kto już tak statecznie umysł swój zafarbuje, wszystko mu za jedno: szczęście i nieszczęście: tak mu się między różami ukłaść i usnąć, jako i między pokrzywami albo piołunem. Obudzi się, ano myśl ona wspaniała, jako orzeł ku górze, wszystko bujać chce, a żadnej iney rzeczy więcej na pieczy nie ma, jedno to napilniej, coby cnotę a rozum ucieszyło. [...]

Także mądry a roztropny człowiek, gdy co rozważnego a statecznego zacząć ma, pirwej ma uważać sobie cel, do którego celu on się jego

zaczęty umysł pociągać ma, aby darmo a na wiatr nie strzelił, albo
iżby leda czego w swym poważnym umyśle darmo nie malował.

Źródło: Mikołaj Rej, *Żywot człowieka poczciwego*, t. 1, Warszawa 1903, s. 77–79.

” Mikołaj Rej

Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego

Albowiem tak Fortuna swe koła obraca,
Ni sama [wzwie](#), bo ślepa, gdzie kogo namaca,
Że ony zacne domy tak jako mgła schodzą,
A zasię [podłe stany](#) k zacnościom przychodzą.

Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunek własny żywota człowieka poczciwego*, oprac. W. Kuraszkievicz, H. Kapetuś, Wrocław 1971, s. 442.

” Mikołaj Rej

Żwierciadło

Fortuna zawždy na kole się toczy,
A z tym na zdradzie, z kim napiękniej w oczy.
Fortuna prędko rada się odmieni:
Uźrżysz go w [szarzy](#), co chodził w zieleni.

Źródło: Mikołaj Rej, *Żwierciadło*, t. 2, Kraków 1914, s. 260.

” Jan Kochanowski

Na Fortunę (Fraszka I 86)

W tym się Fortuny radzić nie potrzeba,
Chowaj swe dobrze, coć Bóg [życzył](#) z nieba.
A kiedy będziesz miał [pogodę](#) na co,
Łapaj jej [z przodku](#), z tyłu nie masz za co.

Źródło: Jan Kochanowski, *Na Fortunę (Fraszka I 86)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008.

” Jan Kochanowski

Do fraszek (Fraszka III 29)

Fraszki nieprzeplacone, wdzięczne fraszki moje,
W które ja wszystkie kładę tajemnice swoje;
Bądź łaskawie Fortuna ze mną postępuje,
Bądź inaczej, czego snadź więcej się najduje.
[...]

Źródło: Jan Kochanowski, *Do fraszek (Fraszka III 29)*, [w:] tegoż, *Fraszki*, Wrocław 2008, s. 134.

” Jan Kochanowski

Pieśń II 3

Nie wierz Fortunie, co siedzisz wysoko,
Miej na poślednie koła pilne oko:
Bo to niestała pani z przyrodzenia,
Często więc rada sprawy swe odmienia.

Nie dufaj w złoto i w żadne pokłady,
Każdej godziny obawiaj się zdrady;
Fortuna, co da, to zasię wziąć może,
A u niej żadna dawność nie pomoże.

A ci, co z tobą teraz przestawają,
Twej się fortunie, nie tobie kłaniają;
Skoro ta zniknie, tył każdy podawa,
Jako cień, kiedy słońca mu nie zstawa.

Lecz jako sama oczy zasłoniła,
Tak swym pochlebstwem ludzi pobłaźniła,
Że drugi wyższej nosa gębę nosi,
A wszystkie insze oczyma przenosi.

Ty pomni, że twój skarb u Szczęścia [w mocy](#),
[A tak](#) się staraj o takiej pomocy,
Aby wżdy z tobą twego co zostało,
Jesli zaś będzie Szczęście swego chciało.

Cnota – skarb wieczny, cnota – [klenot](#) drogi;
Tegoć nie wydrze nieprzyjaciel srogi,
Nie spali ogień, nie zabierze woda;
Nad wszystkim inszym panuje [Przygoda](#).

Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń II 3*, [w:] tegoż, *Pieśni*, Wrocław 2008, s. 67–68.

Ćwiczenie 1

Zaznacz poprawne wyrazy lub grupy słów:

Topos Fortuny pojawia się nie tylko / tylko w dziełach twórców antycznych. Dowodzą tego m. in. rozważania św. Augustyna, który w dialogu Przeciw Akademikom / O pocieszeniu, jakie niesie filozofia wykazywał, że człowiek nie zależy od ślepego losu / Boga. Według Augustyna wszystko dzieje się zgodnie z wolą Bożą / Fortuny.

Ćwiczenie 2

Wskaż poprawne odpowiedzi. Occasio:

- ma wygolony tył głowy.
- stoi na kuli.
- stoi na kole umieszczonym na falach morskich.
- trzyma róg obfitości.
- trzyma kosę.

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Na podstawie tekstu Mikołaja Reja *Occasio to jest trefunek* napisz, jak wyglądała bogini Occasio i jak się zachowywała.

” Mikołaj Rej

Occasio to jest trefunek

Okazyją podobno trefunkiem może zwać.

Tę z tyłu obłyσιάłą kazali malować,

A skrzydła u nóg z pirza, brzytwę w ręku dzierży,

Kto słuszny czas opuszcza, każdy ją tem mierzi;

Bo ma nogi z skrzydłami, umie się pokwapić,

A z tyłu też włos nie ma, trudno ją ułapić.

Brzytwą prędko oderżnie, jaśliże to zmieszkasz.

Ja radzę, łapaj prędko, wszak nie w Czechach mieszkasz.

Źródło: Mikołaj Rej, *Occasio to jest trefunek*, [w:] tegoż, *Żwierzyniec. 1562*, Kraków 1895, s. 218.

Ćwiczenie 5

Jaki obraz Fortuny wyłania się z Pieśni II 3 Jana Kochanowskiego? Wypisz przymiotniki, którymi można ją określić i dołącz uzasadnienie.

Ćwiczenie 6

W Pieśni II 3 J. Kochanowskiego znajdź synonimy słowa Fortuna. Zapisz je i wyjaśnij ich znaczenie.

Ćwiczenie 7

Na podstawie fragmentu *Żywota człowieka poczciwego* napisz, jak rozumiesz filozoficzne stwierdzenie Reja jakoby: *cnota, rozum a fortuna daleko różnemi gościńcy od siebie ciągną...*

Ćwiczenie 8

Opisz, co pozwala człowiekowi przeciwstawić się działaniom Fortuny? Odpowiedzi poszukaj w Pieśni II 3 Jana Kochanowskiego oraz fragmencie *Żywota człowieka poczciwego* Mikołaja Reja.

Praca domowa

Jak człowiek powinien zachować się wobec potęgi Fortuny? Odwołując się wierszy J. Kochanowskiego i M. Reja cytowanych w materiale, napisz tekst liczący co najmniej 400 słów.

” Jan Kochanowski

Pieśń I 9

Chcemy sobie być radzi.

Rozkaż, panie, czeladzi,

Niechaj na stół dobrego wina przynaszają,

A przy tym w złote gęśle albo w lutnię grają.

Kto tak mądry, że zgadnie,

Co nań jutro przypadnie?

Sam Bóg wie przyszłe rzeczy, a śmieje się z nieba,

Kiedy się człowiek troszcze więcej niżli trzeba.

Szafuj gotowym bacznie.

Ostatek, jako zaczniesz,

Tak Fortuna niech kona: raczy li łaskawie,

Raczy li też inaczej – my siedziem w jej prawie.

U Fortuny to snadnie,

Że kto stojąc upadnie,

A który był dopiero u niej pod nogami,

Patrzajże go po chwili, a on gardzi nami.

Wszystko się dziwnie plecie

Na tym tu biednym świecie,

A kto by chciał rozumem wszystkiego dochodzić,
I zginie, a nie będzie umiał w to ugodzić.

Próżno ma mieć na pieczy
Śmiertelny wieczne rzeczy:
Dosyć na tym, kiedy wie, że go to nie minie,
Co z przejrzienia Pańskiego od wieku mu płynie.

A nigdy nie zabłądzi,
Kto tak umysł narządzi,
Jakoby umiał szczęście i nieszczęście znosić:
Temu mężnie wytrzymać, w owym się nie wznosić.

Chwałę szczęście stateczne;
Nie chce li też być wieczne,
Spuszczę, com wziął, a w cnotę własną się ogarnę
I uczciwej chudoby bez posagu pragnę.

Nie umiem ja, gdy w żagle
Uderzą wiatry nagle,
Krzyżem padać i świętych przenajdować dary,
Aby łakomej wodzie tureckie towary

Bogactwa nie przydały
Wpadwszy gdzie między skały.
Tam ja bezpiecznym sercem i pełen otuchy
W równej fuście popłynę przez morskie rozruchy.

Źródło: Jan Kochanowski, *Pieśń I 9*, [w:] tegoż, *Pieśni*, oprac. L. Szczerbicka-Ślęk, Wrocław 2008, s. 24–26.

Mikołaj Rej

” Occasio to jest trefunek

Okazyją podobno trefunkiem może zwać.

Tę z tyłu obłąsiałą kazali malować,

A skrzydła u nóg z pirza, brzytwę w ręku dzierży,

Kto słuszny czas opuszcza, każdy ją tem mierzi;

Bo ma nogi z skrzydłami, umie się pokwapić,

A z tyłu też włos nie ma, trudno ją ułapić.

Brzytwą prędko oderżnie, jaśliże to zmieszkasz.

Ja radzę, łapaj prędko, wszak nie w Czechach mieszkasz.

Źródło: Mikołaj Rej, *Occasio to jest trefunek*, [w:] tegoż, *Żwierzyniec*. 1562, Kraków 1895, s. 218.

” Mikołaj Rej

Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego

Wiem, że to rzecz dziwna,

Ludzkiemu rozumowi na wszystkim przeciwna;

Bo i do tego czasu, co się mądrzy zdali,

Prawie się w tych przypadkach nigdy nie zgadzali.

Jedni zwali fortuną, komu się szczęściło,

A iż to tak z przypadku wszystko się sporzyło,

Że drudzy za to mieli, by to jaka pani

Tak na świecie szydziła tu wszystkim nami.

Malowali ją – wzgorę ona kołem toczy,

Jedny w zacność wywyższa, drugie na dół toczy.

Że ją potym niektórzy za boginię zwali,

Ofiary, upominki i świeczki stawiali.

Drudzy to zwali fatum, po polsku przypadkiem

Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław 1971, s. 553.

” Mikołaj Rej

Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego

Patrz pilno, iż każda rzecz niżli się poczęła,
Musi mieć jaki przodek, skąd się też wżdy wzięła
Także też ty przypadki świata omylnego,
Wiedz, żeć też wszystkie rostą z korzenia jednego.
Bo gdyż wiemy, iż Pan Bóg jest początkiem wszego;
To też prawda, iż wszystko pochodzi od niego.

[...]

A ty świeckie przypadki, co je za to mamy,
Iż nie wiedzieć skąd idą, na tym się wieszamy.
Ale gdy Bóg jest pewny, niepewny przypadek,
Owszem jego możności zawżdy zacny świadek,
A nigdy się nie najdzie w tym nic niepewnego,
Cokolwiek tu sprawuje dziwna możność jego.

Źródło: Mikołaj Rej, *Wizerunk własny żywota człowieka poczciwego*, Wrocław 1971, s. 554.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Lewandowska

Przedmiot: Język polski

Temat: Renesansowe topoty – Fortuna

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

1. Czytanie utworów literackich. Uczeń:

1) rozumie podstawy periodyzacji literatury, sytuuje utwory literackie w poszczególnych okresach: starożytność, średniowiecze, renesans, barok, oświecenie, romantyzm, pozytywizm, Młoda Polska, dwudziestolecie międzywojenne, literatura wojny i okupacji, literatura lat 1945–1989 krajowa i emigracyjna, literatura po 1989 r.;

2) rozpoznaje konwencje literackie i określa ich cechy w utworach (fantastyczną, symboliczną, mimetyczną, realistyczną, naturalistyczną, groteskową);

10) rozpoznaje w utworze sposoby kreowania: świata przedstawionego (fabuły, bohaterów, akcji, wątków, motywów), narracji, sytuacji lirycznej; interpretuje je i wartościuje;

11) rozumie pojęcie motywu literackiego i toposu, rozpoznaje podstawowe motywy i toposy oraz dostrzega żywotność motywów biblijnych i antycznych w utworach literackich; określa ich rolę w tworzeniu znaczeń uniwersalnych;

15) wykorzystuje w interpretacji utworów literackich potrzebne konteksty, szczególnie kontekst historycznoliteracki, historyczny, polityczny, kulturowy, filozoficzny, biograficzny, mitologiczny, biblijny, egzystencjalny;

III. Tworzenie wypowiedzi.

1. Elementy retoryki. Uczeń:

1) formułuje tezy i argumenty w wypowiedzi ustnej i pisemnej przy użyciu odpowiednich konstrukcji składniowych;

7) odróżnia dyskusję od sporu i kłótni;

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

2) buduje wypowiedź w sposób świadomy, ze znajomością jej funkcji językowej, z uwzględnieniem celu i adresata, z zachowaniem zasad retoryki;

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

6) tworzy spójne wypowiedzi w następujących formach gatunkowych: wypowiedź o charakterze argumentacyjnym, referat, szkic interpretacyjny, szkic krytyczny, definicja, hasło encyklopedyczne, notatka syntetyzująca;

11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;

12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- interpretuje znaczenie toposu Fortuny;
- poznaje różne sposoby przedstawienia motywu Fortuny w literaturze i malarstwie;
- analizuje utwory poetyckie wykorzystujące ten motyw;
- redaguje tekst o charakterze argumentacyjnym w odwołaniu do utworów poetyckich zamieszczonych w e-materiale.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- mapa myśli.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- duże arkusze papieru;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom lekcję o toposie Fortuny. Prosi, by przeczytali w domu informacje z bloku tekstowego i zapoznali się z prezentacją multimedialną.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy uczniom cele zajęć oraz wspólnie ustala z nimi kryteria sukcesu.
2. Nauczyciel wprowadza uczniów w temat lekcji. Prosi uczniów o przypomnienie informacji, czym jest topos. Następnie uczniowie wyjaśniają, czego dowiedzieli się z przeczytanego w domu tekstu i na tej podstawie wykonują mapę myśli.

Faza realizacyjna:

1. Nauczyciel prosi uczniów, aby skorzystali z telefonów z dostępem do internetu i poszukali literackich odniesień do motywu Fortuny. Chętne osoby omawiają znalezione propozycje. Uczniowie w parach tworzą notatkę na temat wybranego tekstu.
2. Uczniowie w parach wykonują polecenia z sekcji „Prezentacja multimedialna”. Wyliczają atrybuty, z jakimi przedstawiano Fortunę oraz wyjaśniają symboliczne znaczenie tych atrybutów. Następnie opisują różne sposoby ujmowania motywu koła Fortuny.
3. Uczniowie przechodzą do sekcji „Sprawdź się”. Indywidualnie wykonują ćwiczenia 1, 2 i 3. Nauczyciel weryfikuje poprawność odpowiedzi.
4. Uczniowie dobierają się w pary. Wykonują ćwiczenia 4-8. Przedstawiciel zespołu przedstawia rozwiązania po upływie określonego przez nauczyciela czasu.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel ponownie odczytuje temat zajęć. Prosi uczniów o podsumowanie wiadomości na temat toposu Fortuny i zaproponowanie słów kluczowych do tematu.
2. Nauczyciel omawia przebieg zajęć, wskazuje mocne i słabe strony pracy uczniów, udzielając im tym samym informacji zwrotnej.

Praca domowa:

1. Napisz liczący co najmniej 400 słów tekst, w którym przedstawisz, jak Mikołaj Rej i Jan Kochanowski odpowiadają na pytanie: Jak zachować się wobec potęgi Fortuny? Odwołaj się do Pieśni I 9 Jana Kochanowskiego i co najmniej jeszcze dwóch utworów przywołanych w materiale tej lekcji.

Materiały pomocnicze:

- Jacek Sokolski, *Bogini – pojęcie – demon. Fortuna w dziełach autorów staropolskich*, Wrocław 1996.

- Julian Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Tom 1. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1960.

Wskazówki metodyczne

- Nauczyciel może wykorzystać medium w sekcji „Prezentacja multimedialna” do podsumowania lekcji.